

Néhány éve egy szakmai vitában, mely az egyetemi történelemoktatás tanulságairól folyt, egy történelemtanár személyes gondját megfogalmazva jelezte a tanári munkájukra történő egyetemi felkészítéssel kapcsolatos dilemmáját. Nem tudott meggyőző választ adni felső tagozatos gyermekének, amikor az — tanulási kedvének hanyatlását indokolva — szegezte neki a kérdést: „*Mi értelme van történelmet tanulni?*”

A kérdés megválaszolása — számos, sokat hangoztatott sztereotípiára ellenére — közel sem egyszerű. Nem véletlen, hogy a valaha megfogalmazott válaszok száma — a látszólagos hasonlóságok, a közös kiindulópont ellenére — végtelen. Ami persze nemcsak a probléma összetett voltából fakad, hanem a válaszadók szempontjainak, szemléletének, céljainak sokféleségéből is. Bizonyos azonban, hogy ha a két világháború közötti magyar történelem oktatásának jelenlegi tapasztalatait, a kívánatos, illetve lehetséges korrekciókat vesszük számba, a kérdés megkerülhetetlen. S ehhez meg kell fogalmaznunk az általunk adekvátnak tartott választ. Kiindulhatunk a legklasszikusabb példából: „*Historia est magistra vitae. — A történelem az élet tanítómestere.*” Vagyis, a mindenkori társadalom, s annak egyedei sokat tanulhatnak elődeik, s más nemzetek tagjainak hibáiból és erényeiből. A múltbéli jelenségek és folyamatok ismerete segítheti az eligazodást a jelen megértésében, annak helyes értelmezésében, s a megfelelő (állam)polgári magatartás kialakításában. Ez a válasz azonban meglehetősen általános, ezért sokféle értelmezése lehet. A kérdés az, mit és hogyan érdemes tanulni — és tanítani — a korszakból. Másként fogalmazva: mit tartunk fontosnak, érdemesnek megismerni, s példaként követni vagy éppen elvetni a múltbéliak tetteiből, magatartásformáiból, módszereiből?

Különösen fontos ez manapság — két okból kifolyólag. Egyrészt olyan korban élünk, amikor — éppen a társadalom által a múlt különböző korszakaiból átöröklődött sokféle élmény, érzélem, sőt, indulat, s mindezekből táplálkozó elfogultságok következtében — veszélyes csapdák ejthetik rabul gyermekeinket. Azt a korosztályt, mely téveszméket és tévhitet is közvetítő források tömkelegével találkozhat: a nagy történelmi kérdéseket is szűk egyéni látószög alapján megítélő családi hagyományoktól a historizálásra mindig is hajlamos (s ezzel a történelmi tényeket a maguk hatalmi érdekei alapján torzító) politikusokon, a pártérdekeket szolgáló, s ezért szintén egyoldalú beállításokra csábuló újságokon és médián át az ellenőrizetlen és korlátlan internetes közleményekig, illetve kommentekig. Másrészt erre sarkallhatnak bennünket Hoffmann Rózsa, oktatásért felelős államtitkár 2011. augusztus 22-én, Salgótarjánban elhangzott, az új oktatási koncepció tartalmát, jellegét jelző szavai. Előbb azt hangoztatta: „...*az iskola a személyiséget formálja, azaz nevel.*” Majd így folytatta: „...*olyan pedagógiai munkát szeretnének látni az egész országban, amely az emberért van, és az emberről szól.*” Az utóbbiak alapján fenti kérdéseinket kiegészíthetjük még kettővel: Miben és hogyan kell szolgálnia a történelemtanításnak a személyiség formálását? Mi a tartalma annak a történelmi tudásnak, „*amely az emberért van, és az emberről szól?*”

A történelem, s benne a magyar történelem tanításának — az államszocializmus időszakát kivéve — mindig egyik fontos célja volt a nemzeti szellemű nevelés: a nemzettudat, a nemzeti önbecsülés erősítése a nemzeti múlt eseményeinek, kiemelkedő személyiségei példájának megismertetése gyermekeinkkel. Szolgálva ezzel a hazaszeretet, a nemzethez fűződő pozitív érzelmi viszony alakítását, erősítését. Ebben az értelemben *érzelmi nevelésről* volt/van szó. Mindez fontos, mert nélkülözhetetlen eleme egy közösség — esetünkben a nemzet — kohéziójának, ami erősít, ellenállóvá és hatékonyvá is tesz, illetve tehet. De nem önmagában, hanem csak akkor, ha megfelelő önismerettel — *reális nemzeti önismerettel* — párosul. S még inkább akkor, ha eme önismeretre épül: a társadalom- és államfejlődés valamennyi területén elért eredmények, produkált értékek, illetve tévedések, hibák, vétkezes tettek együttes ismeretére. Annak felismerésére és valós minősítésére, hogy e folyamatokban mennyiben játszottak szerepet a magyar társadalom különböző elemei és jeles személyiségei, s mennyiben külső tényezők. Legyen szó pozitív vagy negatív jelenségekről. Mert erős és a jelen mindenkori problémáinak megoldására, a helyes fejlődési utak felismerésére és megfelelő módszerek kiválasztására az a nemzet képes elsősorban, melynek tagjai és vezető politikusai, gazdasági, kulturális stb. szakemberei a maguk területén tudnak és hajlandók a múlt valamennyi pozitív eleméből tanulni, arra építkezni, s a hibákból, tévedésekből okulni. Erre viszont csak azok képesek, akik már az iskolában elsajátíthatják a problémák felismerésének, az azok megoldásához szükséges ismeretek megszerzésének, feldolgozásának módszereit, s ezek révén az önálló gondolkodás, problémamegoldás és véleményalkotás készségét. Azaz megalapozódik felelősen gondolkodó, szuverén állampolgári attitűdjük. Mindez azt jelenti, hogy az érzelmi nevelésnek erőteljes *értelmi neveléshez* kell kapcsolódnia, arra kell alapozódnia. Olyan nemzedékek formálására kell törekednünk tehát, melynek tagjai nemcsak érzelmileg kötődnek hazájukhoz, hanem tudatosan és felkészülten képesek és hajlandók saját koruk folyamatainak kritikus elemzésére és értékelésére, illetve azok pozitív irányú befolyásolására.

Ezek a szempontok újabb, megfontolásra érdemes kérdést vetnek fel: Legyen-e szó a történelemórán aktualitásokról, melyekkel nemcsak történészek, de a publicisták, politikusok megnyilatkozásaiban, vagy éppen szimbolikus lépések (emléktábla-, illetve szoborállítás, közterek elnevezése, emléknapok stb.) is találkozhatnak? Úgy gondolom, ha valóban arra törekszünk, hogy tanítványainkat a múlt tapasztalatainak feldolgozása révén segítsük mai viszonyaink értelmezésében, e szempont érvényesítése — ha nem is elkerülhetetlen — feltétlenül célszerű. Mindenekelőtt két dolog miatt. Egyrészt egy-egy történelmi kérdés mai megítélése körüli viták plasztikusabban jelenítenek meg egy problémát, ami gondolkodásra, vitára és állásfoglalásra késztet. Lehetőséget kínál számukra ahhoz, hogy — a tananyagból ismert (esetleg bővített) tényanyagot felhasználva — előítéletektől mentesen, higgadtan mérlegelve alakítsák ki véleményüket, miközben társaik esetlegesen eltérő álláspontjával ütköztetik őket. Másrészt: egy történelmi kérdés megvitatásával együtt egy aktuális, a társadalmat ma foglalkoztató probléma megoldási módozatait is gyakorolhatják.

* * *

Mit tehet ennek érdekében a történelemtanár a két világháború közötti időszak tanítása során?

A rendszerváltás utáni időszakban, napjainkban erősödő hangsúllyal — a politikában és a publicisztikában épp úgy, mint az oktató-nevelőmunkában — gyakran mintegy követendő példaként aposztrofálják ennek a kornak a jelenségeit, vezető politikusait. Az ok: a nemzeti és keresztény értékek, a nemzeti szellemiség, a nemzeti egység megteremtésére irányuló szándékok és törekvések az 1920–1940-es években. Ezért ezeknek az évtizedeknek kiemelt jelentősége lehet a problematika helyes értelmezésében.

Egy nagy korszak történetének valamennyi fontos elemét nem lehet áttekinteni e szűk terjedelmi keretek között. Ezért egyetlen központi elemről kiindulva csupán néhány példát villantunk fel.

A magyar társadalom különböző rétegeinek, elemeinek nemzettudatát, nemzeti érzéseit — meglehetősen eltérő módokon — máig befolyásoló tényező a trianoni békeszerződés, illetve okainak és hatásainak megítélése. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy aláírásának napját az Országgyűlés 2010. május 31-én alkotott törvénnyel kiemelt emléknappá, a nemzeti összetartozás napjává tette. Vagyis nemcsak történelmi kérdéssről van szó, hanem aktuális társadalmi–politikai–ideológiai problémáról is. Ezt erősítették a törvényhozók azzal, hogy a preambulumban „*e békediktátum által okozott politikai, gazdasági, jogi és lélektani problémák máig tartó megoldatlanságá*”-ról szóltak. E megállapítás hűen tükrözi sokak — az 1920–1944 közötti időszakban és napjainkban egyaránt hangoztatott — véleményét, mely szerint a magyar társadalom/nemzet valamennyi nehézségének, gondjának alapvető oka Trianon.

A lélektani problémák máig érvényesülő hatását aligha kell bizonyítani, s nemigen lehet cáfolni. (Vitának legfeljebb a tekintetben lehet létjogosultsága, hogy e megállapítás a mai magyar társadalom mekkora hányadára érvényes.) Annál inkább érdemes vizsgálni a gazdaságra és a társadalmi viszonyokra gyakorolt hatását, illetve azt, hogy a második világháború végéig terjedő időszakban tapasztalt gazdasági-társadalmi problémák mennyiben voltak Trianon következményei, s mennyiben fakadtak más okokból.

Vegyük sorra, milyen nehézségek sújtották, illetve nehezen megoldható problémák jellemezték az ország gazdaságát és társadalmát 1920 után, s milyen okok miatt alakultak ki!

1. Mindenekelőtt a jelentős, többrétű *szervezeti aránytalanságokról* kell szólnunk.

- a) Ezek egyrészt a különböző ágazatok között jöttek létre.
 - o Megmaradt, és — az ipar, illetve a szolgáltató szféra lassú fejlődése miatt — a második világháborúig csak csekély mértékben csökkent a *mezőgazdaság tradicionális túlsúlya*.
 - o A Monarchia időszakában *egyoldalú iparszerkezet* alakult ki, ami tovább torzult Trianon után. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy egyes nehézipari ágazatok (pl. vasúti gépgyártás) kapacitásai messze meghaladták az ország igényeit, míg a közszükségleti cikket előállító könnyűipar — különösen a textilipar — nem volt képes kielégíteni a társadalom szükségleteit. Ez erőteljes iparfejlesztést tett szükségessé.

Ezek az aránytalanságok az Osztrák-Magyar Monarchia keretében nem okoztak gazdasági nehézségeket, hisz annak — komparatív előnyökre és munkamegosztásra épülő — egységes gazdasági szerkezetében termékeik biztos felvevőpiacra találtak, illetve a hiányokat kedvező feltételekkel lehetett pótolni a birodalom más tartományaiból. Ez a válságjelenség tehát **elsősorban a Monarchia felbomlásának** következménye.

- b) A *nyersanyagforrások és a feldolgozó kapacitások diszharmóniáját* okozta a bányavidékeknek (Felvidék, Erdély) és a legfontosabb gabonatermő területeknek (Dél-Bácska, Bánát, Csallóköz) a **trianoni határrendezéssel** történő elcsatolása, s az ezek termékeit feldolgozó ipari kapacitások (budapesti, Győr és Miskolc környéki nehézipari üzemek, illetve budapesti malmok) koncentrációja a megmaradt országrészre.

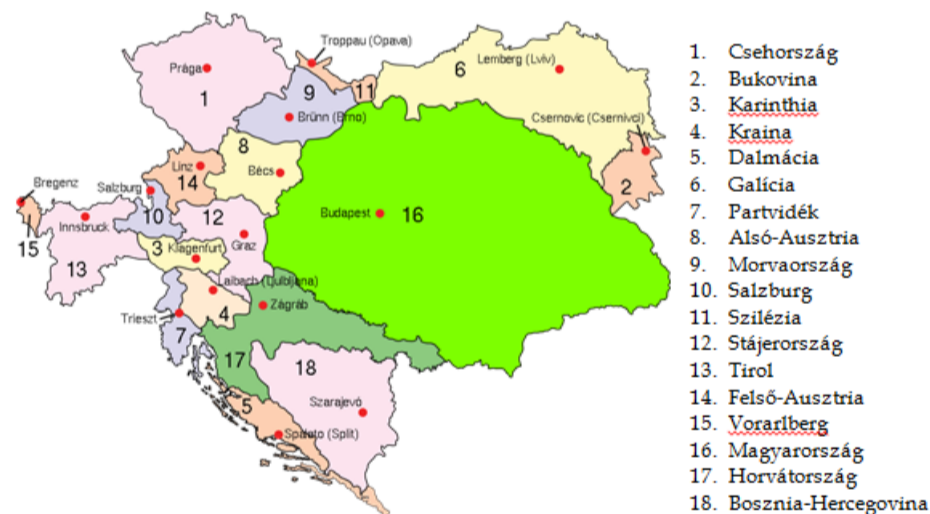
A trianoni békeszerződés gazdasági vonatkozásai

Forrás: Történelmi világtalasz. Kartográfiai Vállalat, Budapest, é. n. 131.

- c) Hasonló *aránytalanság* alakult ki a *túlreprezentált ágazatok* (mezőgazdaság, nehézipari termelőkapacitások) és a *felvevőpiacok között*, aminek oka szintén elsősorban a **Monarchia egységes piacának szétesésében** keresendő.

Az Osztrák-Magyar Monarchia tartományai

Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/Austria-Hungary_map_hu.svg (2011.09.01.)

2. Ilyen feltételek között kellett megoldani két további — a **világháborús részvétel** következtében kialakult — akut problémát,

- a) a haditermelésről a *békés termelésre történő átállást*,
- b) és a *háborús anyagi veszteségek* pótlását.

3. A *munkaerőhelyzetet* egyszerre jellemezte a *hiány* és a *munkaerő-felesleg*.

- a) A *hiány* két területen okozott gondokat.
 - o A *parasztbirtokok* egy részén **háborús embervesztések** (halottak, rokkantak) következtében.
 - o Másrészt a *fejlesztésre váró iparágak* szakember-szükségletének kielégítését nehezítette. Különösen azért, mert megszűnt — a Monarchia viszonyaira oly jellemző jelenség — a munkaerő szabad vándorlása a megmaradt Magyarország és a szomszédos területek között. Ebben mind a **Monarchia felbomlása**, mind **Trianon** szerepet játszott. Utóbbi elsősorban az által, hogy a revíziótól tartó utódállamok elzárkózó politikát folytattak Magyarországgal szemben.

b) Ugyanakkor több társadalmi/foglalkozási csoport tagjainak *elhelyezkedési nehézségekkel, munkanélküliséggel* kellett szembenéznük.

o A hivatalnokok és más állami alkalmazottak egy részének az *államterület szűkülése* és az *elcsatolt területeken szolgált* nagyszámú tisztviselő, csendőr, vasúti és postatiszt stb. kényszerű *menekülése* miatt.

o Egyes *értelmiségi pályákon* — mindenekelőtt a jogászok körében — a *túlképzés* következtében.

o A *mezőgazdasági munkaerő-felesleg* fennmaradását eredményezte — az 1920. évi földtörvény és az 1930-as évek második felétől induló telepítési próbálkozások ellenére — lényegében *változatlan birtokstruktúra*. A vidéki agrárszegénység csekély része tudott elhelyezkedni a nem jelentős dinamikával fejlődő iparban, s a fejletlen szolgáltató ágazatokban. Nagy súllyal esett latba e tekintetben a falusi agrárszegénység *tradicionálisan alacsony iskolázottsági szintje*, a szakképzettség hiánya.

4. Súlyos helyzet alakult ki a *közlekedési infrastruktúra* terén, ami egyaránt hátráltatta a termékek szállítását és a személyek közlekedését.

a) Hatalmas károkat szenvedett a *vasúti közlekedés*.

o Mindenekelőtt a *trianoni határok kijelölése* révén, melyek kialakításakor a döntéshozó hatalmak fontos szempontja volt, hogy a sugaras szerkezetű fővonalakat összekötő körgyűrű az utódállamokhoz kerüljön. Ezzel a határ közelébe került városok — pl. Szeged és Debrecen — között lényegében csak Budapesten keresztül lehet(ett) vonattal közlekedni. A döntés következtében olyan fontos vasúti (és egyben gazdasági) központok kerültek a határon kívülre, mint pl. Szabadka, Arad, Nagyvárad, Ungvár, Kassa stb.

A trianoni határ

és a vasúti körgyűrű

Forrás: Dr. Palotás Zoltán: *A trianoni határok*. Interedition, Budapest, 1990. 1. ábra

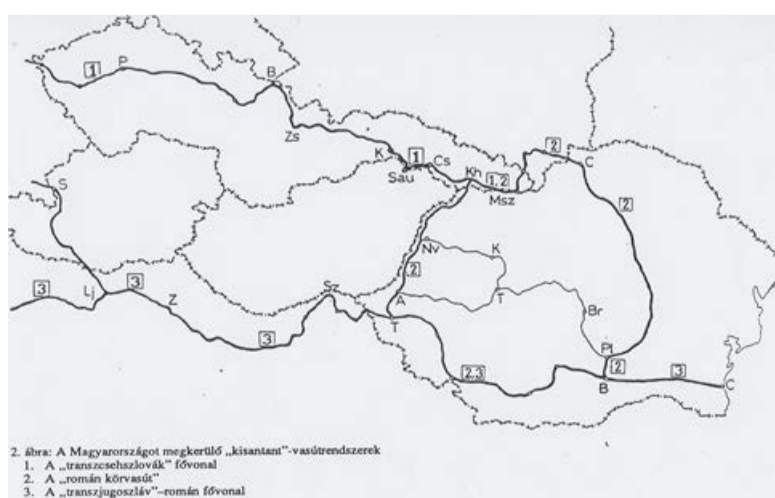
Elcsatolt vasúti gócpontok a határ mentén

Forrás: Dr. Palotás Zoltán: *A trianoni határok*. Interedition, Budapest, 1990. 4. ábra

A határ ilyen módon történő meghúzása *Trianonban* katonai stratégiai célokat is szolgált. Átala a magyar határ közvetlen közelében húzódó, az ország keleti felét körülölelő körgyűrű szervesen beilleszkedett a kisantant államainak vasúti hálózatába, ami — egy esetleges fegyveres konfliktus során — lehetővé tette volna, hogy a szövetség csapatait koncentráltan felvonultassák, s akár kilométerenként helyezték el a magyar határon, amire a másik oldalon nem voltak meg a feltételek.

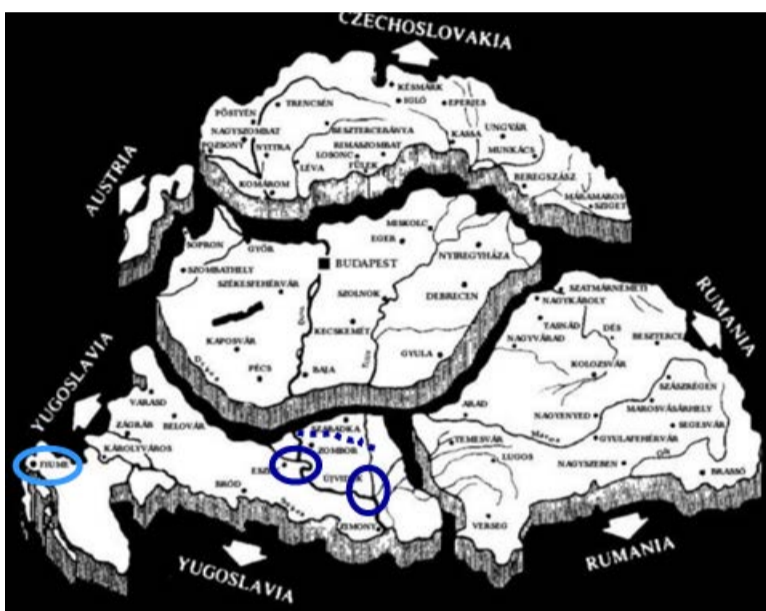
A Magyarországot megkerülő kisantant vasúti hálózat

Forrás: Dr. Palotás Zoltán: *A trianoni határok*. Interedition, Budapest, 1990. 2. ábra

- o Ezeket a kedvezőtlen hatásokat tetézte a megszálló román hadsereg már 1919-ben azzal, hogy a vasúti géppark jelentős hányadát vitte el a megmaradt területekről is. Ez azonban nem Trianonnak tulajdonítható, hanem a **vesztes háború utóhatásának** tekinthető, melyhez csak ürügyet szolgáltatott Románia számára a Tanácsköztársaság elleni fellépés.
- b) A vízi közlekedés terén elszenvedett veszteségek közül kettőt kell kiemelni.
- o Egyrészt az ország elvesztette egyetlen *tengeri kikötőjét*, *Fiumét*, ami a távolsági (tengeri) kereskedelem lehetőségét szüntette meg. Ez a **Monarchia feldarabolásának** következménye.
 - o A *folyami közlekedés* azonban **Trianon következtében** szenvedett tetemes károkat. Egyrészt azzal, hogy a hajózható folyók fontos szakaszai, illetve az azok közötti átjárást biztosító torkolatok (Duna–Tisza, Duna–Dráva) és csatornák (Ferenc-csatorna, Ferenc József-csatorna) kerültek a határon túlra, ami által jelentősen csökkentek a legolcsóbb áruszállítás lehetőségei. Másrészt alapvető akadályok gördültek a Kárpát-medence egységes vízrendszerében megvalósítandó árvízvédelem elé, ami nehezítette a súlyos gazdasági károkkal veszélyeztető természeti katasztrófák megelőzését, kivédését.

A trianoni béke és a vízi közlekedés

- c) Az így keletkezett hiányokat nem pótolta megfelelően a *közúti közlekedés*.
- o Részben az *úthálózat* — mind mennyiségi, mind minőségi értelemben — *elégtelen volta*. Ez különösen a mezőgazdaságot, illetve az agrártársadalmat sújtotta az által, hogy falvak százai nem rendelkeztek kövezett bekötőúttal.
 - o Ezt tetézte a *motorizáció alacsony szintje*.

Ezeket a viszonyokat a dualizmus korából örökölte az ország — tehát **eredendő fejletlenségről** volt szó.

4. A legnagyobb hátrányok közé tartozott a *hagyományos kereskedelmi kapcsolatok megszakadása*, melynek következtében minimálisra csökkent az ágazatok, illetve a termelőkapacitások és a belső kereslet közötti szakadékból keletkező hiányok eliminálása.

Az **Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása** következtében megsemmisült az az *egységes piac*, melyen — a *közös vámrendszer* adta előnyöket kihasználva — az aránytalanságokat ellensúlyozni lehetett a birodalom keretein belül. Ezt segítette elő a *közös valuta* is, mely szintén érvényét veszítette. Mindezt csak tetézte a kisantant államainak — **Trianon következtében is** tanúsított — elzárkózó gazdaságpolitikája.

5. A szerkezeti átalakítás, a békés termelésre történő átállás és számos más teendő tőkeigényes feladatot jelentett a komoly *penzügyi gondokkal* küszködő állam és társadalom számára.

- a) Mindenekelőtt az *önálló valuta hiánya* okozott nehézségeket a kormánynak, a termelőknek és a fogyasztóknak egyaránt — a **Monarchia felbomlása** következtében.
- b) A **háború** és a *pénzhiányból* fakadó, **kényszerű bankóprés** nyomán kialakult *infláció* kezdetben még adott reményt arra, hogy a valorizálatlan hitelek révén segítheti a beruházások növekedését, s ezzel a fejlesztési szükségletek (ipari beruházások, a mezőgazdaság fejlesztése stb.) kielégítését. Mértéke azonban már romboló hatásúnak bizonyult.
- c) Ebben a helyzetben további súlyos terhet jelentett a **háború vesztesére** kirótt *jóvátétel* fizetése.
- d) **Mindezek együtt** *tőkehiány* kialakulásához, a *finanszírozási nehézségek* fennmaradásához vezettek nemcsak a gazdaságban, hanem az államháztartás tekintetében is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy gazdaság modernizálásához, a modern infrastruktúra kiépítéséhez már a dualizmus korában is *külső erőforrások bevonására* volt szükség. Ez a Bethlen-kormány esetében is elkerülhetetlennek bizonyult, ami — első lépésben — a népszövetségi hitel formájában realizálódott. A gazdaság fejlesztését szolgáló beruházásokat azonban jórészt nem ebből, hanem a nyomában — az ország iránt kialakult befektetői bizalom hatására — beáramló magánhitelekkel finanszírozták.

A fenti problémák felszámolása érdekében az 1920-as években számos intézkedést hozott a magyar törvényhozás és a kormány, s ezek eredményeként jelentős változások történtek a gazdaság különböző ágazataiban. Megszületett az új, értékálló valuta, és egyúttal megszűnt az infláció. A tőkebeáramlásnak és a védővámoknak köszönhetően fejlődésnek indultak addig elhanyagolt (textilipar) és új (vegyipar, elektronikai ipar) iparágak. Lényegében változatlan gondok jellemezték viszont a mezőgazdaság és az agrártársadalom helyzetét a Horthy-korszak első évtizedében, aminek a fentiekben túlmenő okai is voltak.

6. A *mezőgazdaság* gondjai.

- a) Az agrártermelők az új helyzetben súlyos *értékesítési nehézségekkel* küszködtek, melyek forrása a belső és külső piacok szűkössége volt. A belső piac — az ország gazdaságának, és ennek következtében társadalmának szerkezete miatt — hagyományosan nem volt képes felvenni a túlreprerentált mezőgazdaság termékeit. A kormány — főleg mezőgazdasági termékek elhelyezését szolgáló — piacszerzési kísérletei pedig az 1930-as évek közepéig

csekély sikerrel jártak. Ez utóbbi oka — mint láttuk —, a *Monarchia felbomlásán* túl elsősorban a hagyományos piacokat magukba foglaló *utódállamok elzárkózó magatartásában* keresendő.

b) Ezen a helyzeten részben a termékszerkezet módosításával, részben technikai-technológiai megújulással, modernizációval lehetett volna segíteni. A *magyar mezőgazdaság művelési ágainak arányai* azonban az 1929–1933-as válságig lényegében *nem változtak*. Annak ellenére megmaradt a gabonatermelés dominanciája, hogy nyilvánvalóvá vált: a magyar gabona — minősége és ára miatt — nem versenyezhet a nyugat-európai piacokon az amerikai gabonával. Jóllehet, az 1930-as években — a világválság hatására — az ipari növények, a hüvelyesek, illetve az egyéb termékek vetésterülete önmagához képest jelentős növekedést mutatott, összesített részesedésük a szántóterület egészéből alig változott. A gabona vetésterülete és aránya — a kedvezőtlen értékesítési lehetőségek ellenére — 1928-ig nőtt, s utána sem csökkent számottevően: a korszak végéig jóval 50% felett maradt.

A szántóterület megoszlása művelési ágak szerint (1923–1938)

(1000 kat. hold)

Év	Gabonafélék		Kapások		Szálastakarmányok		Ipari növények		Hüvelyesek		Egyéb		Összesen terület
	terület	%	terület	%	terület	%	terület	%	terület	%	terület	%	
1923	4871,0	55,3	2514,0	28,9	1225,0	13,8	93,0	1,1	29,0	0,3	56,0	0,6	8783,0
1925	4915,7	54,9	2656,9	29,7	1186,3	13,3	98,8	1,1	32,0	0,3	64,0	0,7	8954,3
1928	5237,0	56,9	2641,6	28,7	1132,9	12,3	92,5	1,0	30,5	0,3	68,9	0,8	9203,5
1934	5017,4	53,9	2816,9	30,2	1157,8	12,4	145,0	1,6	83,6	0,9	90,5	1,0	9311,1
1938	5102,3	53,4	2916,1	30,5	1213,0	12,7	125,7	1,3	85,1	0,9	113,6	1,2	9556,0

Forrás: *A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században (1949–1949)*. Szerk.: Gunst Péter – Hoffmann Tamás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 300.

Hasonló tendencia jellemezte a növénytermesztés arányainak alakulását.

A növénytermesztés alakulása a két világháború között

Termény	Vetésterület		Termésmennyiség		Termésátlag	
	1000 kat. hold		évi átlaga 1000 q		q/kat. hold	
	1920–1929	1930–1938	1920–1929	1930–1938	1920–1929	1930–1938
Búza	2458,9	2778,1	18 226,6	21 938,4	7,4	7,9
Rozs	1121,5	1103,1	6 915,2	7 202,1	6,2	6,5
Árpa	771,5	803,6	5 409,9	6 308,1	7,0	7,8
Zab	523,5	363,2	3 464,2	2 751,9	6,6	7,6
Kukorica	1743,8	1979,3	15 419,7	20 773,4	8,8	10,5
Burgonya	452,8	502,4	17 338,3	19 294,1	38,3	38,4
Cukorrépa	99,7	86,1	11 503,9	10 020,1	115,4	116,4

Forrás: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Szerk.: Perczel György. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 1996. 92. Idézi: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 1999. 162.

Az utolsó két oszlop adatai már a termelés színvonalára utalnak, melynek megítélése szempontjából különösen tanulságos a nemzetközi összehasonlítás. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a magyarországi termésátlagok valamennyi termék esetében csak a jugoszláviaiakat, a zab és a kukorica esetében pedig a bulgáriaiakat múlták felül — azaz két, fejletlen mezőgazdasági kultúrával rendelkező balkáni államét. Olyan, Magyarországnál e tekintetben lényegesen kedvezőtlenebb természeti adottságokkal (domborzat, éghajlat) rendelkező országokban, mint pl. Ausztria, Csehszlovákia vagy Svájc, a termelékenység színvonala jelentősen meghaladta a magyarországit.

A fontosabb mezőgazdasági termények átlaghozamai Magyarországon és néhány európai országban, 1930–1932 (q/hektár)

Ország	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Burgonya	Kukorica	Cukorrépa
Ausztria	15,5	14,2	15,2	12,5	130,3	20,6	242,5
Belgium	24,3	21,9	26,3	23,5	214,1	—	312,5
Bulgária	12,6	12,1	14,4	9,4	58,4	13,4	176,5
Csehszlovákia	16,1	17,3	18,0	17,0	132,4	18,8	280,2
Dánia	27,6	17,1	27,8	25,6	157,3	—	301,2
Franciaország	14,1	10,9	13,9	13,4	108,0	16,2	290,5
Jugoszlávia	10,1	8,2	9,3	7,6	53,9	15,0	151,8
Magyarország	12,3	10,8	12,8	10,7	56,9	15,9	192,1
Németország	20,9	16,8	19,3	18,3	163,2	—	296,4
Svájc	19,8	19,5	16,8	19,2	142,8	30,4	364,0

Forrás: Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve. Posner, Budapest, 1941. 222. Idézi: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 1999. 162.

c) A harmadik — inkább szociális, mint gazdasági — feszültségforrást a birtokstruktúra változatlan volta, a *nagybirtokrendszer fennmaradása* okozta. Ezt a helyzetet sem a földreformról szóló 1920. évi XXXVI. tc. sem az 1936. évi hitbizományi, illetve telepítési törvény sem módosította érdemben.

Ezek a problémák azonban — egy momentumtól eltekintve — már legfeljebb annyiban magyarázhatók az eddig sorolt okokkal, hogy a *Monarchia zárt és biztos piaca* „elkényelmesítette” a hazai termelőket, a *háborút*

követő pénzügyi nehézségek miatt pedig — a hitelek folyósításáig — súlyos forráshiánnyal kellett számolniuk a gazdálkodóknak.

Ezek mellett azonban a **hatalmi viszonyok** és olyan **mentális elemek** is szerepet játszottak, melyek lényegében nem a Monarchia széteséséből vagy Trianonból, hanem **magyar társadalom- és államfejlődés sajátosságaiból** fakadtak.

Magyarországon a gazdaság és a társadalom tőkés átalakulása, modernizációja időszakában is **fennmaradt az arisztokrácia és a nemesi eredetű** — előbb úrinak, majd kereszténynek nevezett — **középosztály vezető szerepe, dominanciája** a politikai hatalomban, az államszervezet és a közigazgatás irányításában. E tekintetben alig volt változás a forradalmakat és ellenforradalmat követő konszolidáció után. Ezek a rétegek — kiváltképp a dzsentrik — évszázadok óta meglévő hatalmi pozícióik és társadalmi befolyásuk megőrzésében voltak érdekelték. Ezt fejezte ki a dualizmus korában a köznemesség vezető csoportjai korábbi liberális szemléletének ún. „állagörző liberalizmussá” válása. A hagyományos keretek konzerválására, illetve a lehető legkevesebb változtatással történő fenntartására irányuló törekvésük mind a politikában (pl. a szavazójog kérdésében), mind a gazdaságban (pl. a **földkérdés érdemi megoldásának elodázásában**) érvényesült.

Ennél is tartósabb és mélyebb hatása volt annak, hogy a fentiek nyomán nem vagy **alig változtak a társadalom hierarchikus viszonyai, a társadalmi rétegek közötti kapcsolatok merev szabályai**. A tradíciók e téren történő továbbélése nemcsak a hatalmi viszonyok konzerválásában, hanem a — a vezető társadalmi rétegek mintaadó szerepe révén — a közgondolkodás alakításában is meghatározó jelentőségűnek bizonyult. Ez utóbbi meghatározó elemének, a „nemzetinek” értelmezésében, tartalmában is. Minden nemzet esetében természetes és a közösséget erősítő hatású a múlt örökségének megőrzése, a hagyományok ápolása. Akkor, ha ez egészséges mértékű, tartást és erőt ad ahhoz is, hogy a változó világ feltételeihez tudjon igazodni az adott társadalom. A magyar uralkodó rétegek jelentős része azonban abban volt érdekelt, hogy nemzetinek kizárólag a múltból átörökölt hatalmi struktúrákat, a mezőgazdaság uralkodó szerepével jellemezhető gazdasági szerkezetet, s az ezekben szerepet játszó társadalmi rétegeket — elsősorban a nemességet és a magyar származású birtokos parasztságot — tekintse. Mindent, ami máshonnan származott, amit mások — külső vagy belső „idegenek” képviseltek, nemzetietlennek minősítettek. Leegyszerűsítve, értelmezésükben: a **tradicionális volt a nemzeti — az új, a hagyományos megváltoztatása idegen, nemzetietlen**. A mintakövetési kényszerek és hatások következtében ez a mentalitás sajátos formákban más társadalmi rétegekre is hatott. Ennek legmarkánsabb megnyilvánulása volt az, hogy az alsóbb társadalmi rétegekből verbuválódott dzsentroid csoport tagjai „dzsentribbek voltak a dzsentrinél”.

Ez érhető tetten a korszak magyar birtokos parasztsága nagy részének fent említett magatartásában is. Miként a 19. század végén a régi nemesi rangjához, társadalmi pozíciójához ragaszkodó dzsentri elutasította az iparban, kereskedelemben, pénzügyi életben és az egyre nagyobb jelentőségű értelmiségi pályákon való elhelyezkedés lehetőségét, illetve az ahhoz szükséges ismeretek elsajátítását, ugyanúgy ragaszkodott a tradicionális magyar birtokos parasztság nagy része a generációk óta folytatott gazdálkodási formákhoz és módszerekhez. Az „idegeneket” pedig, akik az új gazdasági ágazatok tulajdonosi, irányítási pozícióit elfoglalva, azokat — nemcsak a társadalom igényeit szolgálva, hanem saját hasznukra is — sikerrel működtették, vagy jelentőssé vált értelmiségi pályákon értek el sikereket, az úri/keresztény középosztály tagjai irigyelték, és — a nemzeti érdekek tekintetében károsnak minősítve tevékenységüket, mentalitásukat — inkább gyűlölték (és gyűlöltették) őket, mintsem tanultak volna tőlük. Hasonló mentalitás jellemezte a magyar parasztságot az övétől eltérő hagyományokat követő, hatékonyabb gazdálkodást folytató német paraszttal szemben. Mindez — az újtól, a változástól való tartózkodás és a hozzá társuló idegengyűlölet — döntő szerepet játszott abban, hogy **a magyar társadalom jelentős rétegei nem voltak képesek alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez**, sőt, közülük **sokan hajlandóak sem voltak saját egzisztenciájuk, gazdálkodásuk megújítására**. Ez a — nemzetinek csak a tradicionálist tartó — gondolkodásmód eleve figyelmen kívül hagyta a társadalom életfeltételeinek javítását szolgáló gazdasági hatékonyságot. Úgy is fogalmazhatunk: a „**nemzeti” felülírta a hatékonyságot**.

Szintén **mentális**, illetve **szemléleti okokra**, mindenekelőtt **a kérdés** — tudatosan vagy ösztönösen — **egyoldalú érzelmi megközelítésére** vezethetők vissza a társadalom egy részében mind a két világháború között, mind ma tapasztalható tévképzetek, s azok nyomán kialakult torzképek. Ennek az eddigieken túl két további fontos elemét kell megemlíteni. Sokan hajlamosak arra, hogy e jelenségeket és folyamatokat kizárólag a magyar sérelmek oldaláról, s csak Trianonnal összefüggésben vizsgálják.

1. Egyrészt feledésbe merül az a történeti tény, hogy az igazságtalan békéért joggal elítélt **győztes hatalmak nem Magyarországot akarták büntetni** — amit ma is sokan szeretnek hangoztatni —, **hanem az Osztrák-Magyar Monarchiát felbomlasztani**, és helyében velük szövetséges nemzetállamokat létrehozni. Magyarország sem a háború előtt, sem alatta nem volt önálló tényező, csak egy európai hatalom részállama. Ezért az európai hatalmi vetélkedések, tárgyalások során is így tekintettek rá — ha egyáltalán tekintettel voltak létezésére. Megcsonkítására e hatalom felszámolása keretében, s azért került sor, mert az antant-szövetséges utódállamokat részben az országban élő nemzetiségek által lakott területekkel kívánták kiegészíteni, illetve megerősíteni.

2. Másrészt gyakori jelenség **a felelősség kérdésének egyoldalú megítélése**. Legtöbben csak a győztes hatalmakat és az „áruló” nemzetiségeket kárhoztatják, s magyar részről legfeljebb a háború végén a hon, a határok fegyveres védelmét feladó, pacifista polgári demokratikus kormányzatot (nem egészen ok nélkül), illetve a Tanácsköztársaságot. Ez utóbbiakat is nagyrészt az idegen (zsidó) eredetűnek tulajdonított és a két rövid korszakban nagyrészt zsidó politikusok által képviselt liberalizmus és szocializmus nemzetre ártalmas hatásának tudták/tudják be. Történeti munkákban is ritkán kap hangsúlyt az az összefüggés, hogy **e Magyarországra nézve súlyos következményekkel járó folyamat a vesztes háború következménye, melyet — a Magyarországot is magába foglaló — Osztrák-Magyar Monarchia robbantott ki** Szerbia megtámadásával. S ezt — Tisza István miniszterelnök kezdeti ellenzése dacára — nemcsak a magyar hatalmi elit támogatta, hanem szinte a társadalom egésze lelkesen fogadta. A történettudományban nincs „Mi lett volna, ha?”. De a logika nyilvánvalóan azt diktálja: **ha nincs a háború, nincsenek annak súlyos velejárói és következményei sem**. Természetesen ez a probléma sem ilyen egyszerű, de ha a kérdést valóban összefüggéseiben, minden összetevőjét mérlegelve kívánjuk vizsgálni, ez az elem sem hagyható figyelmen kívül.

* * *

A Trianon-problematika **két világháború közötti értelmezését** ma is képviselők szerint az a megközelítés a problémakör — egyetlen és kizárólagos — nemzeti megközelítése, a nemzeti értékrend egyik alapja. A vele való feltétlen azonosulás, annak verbális és jelképek révén történő állandó deklarálása a nemzeti magatartás egyik legfontosabb eleme. Mindez **érzelmi kérdés**. S e tekintetben különösen erős hivatkozási alap a két világháború közötti időszak, mivel a korszak közgondolkodásának meghatározó eleme volt a nemzeti szempontok érvényesítése, s még inkább hangoztatása. A gyakran említett szlogennel: a „keresztény nemzeti gondolat”-tal, melyet sokan még mai is a Horthy-kor hivatalos ideológiájaként aposztrofálnak. Holott e tekintetben — a jelszavak szintjén megnyilvánuló azonosság ellenére — a tartalmat tekintve jelentős eltérések voltak politikai irányatonként, pártonként, sőt személyenként. A pártprogramokban és írásokban is megfogalmazott konkrét tartalmi értelmezésektől eltekintve most csupán egy lényeges, a hazafiságra nevelés szempontjából megkerülhetetlen elemre utalunk. A két világháború között a „keresztény nemzeti” irányzat jelentős képviselői közül hosszan sorolhatnánk azok neveit — Bethlen Istvántól Klebelsberg Kunón át (Bajcsy-)Zsilinszky Endréig és Kozma Miklósig —, akik a frázisok pufogatása ellen tiltakoztak. Ők nem a szavakat, hanem a minőséget, a színvonalas tudást és a hasznos cselekvést tekintették igazi hazafiságnak, nemzeti magatartásnak. S e szerint igyekeztek teljesíteni feladataikat. Közben kemény kritikával illették azokat, akik — értékítéletük szerint — csak szavakban voltak hazafiak. Ezt talán mindenkinél világosabban fogalmazta meg 1936 decemberében, a választójogi törvény koncepciójának pártközi vitáján Friedrich István.

Az akkori *Keresztény Ellenzék* vezetője, az ellenforradalmi időszak miniszterelnöke, a két világháború közötti korszak jellegzetes, *keresztény és nemzeti alapon politizáló* személyisége tette fel a kérdést annak kapcsán, hogy a törvényi szabályozás során szinte mindenki a nemzeti érdekek érvényesítését hangsúlyozta elsődleges kritériumként: „*Hol kezdődik ez a bizonyos »nemzeti«, amelyet itt meg akarunk védeni? Ki számít nemzetinek és ki nem számít már nemzetinek? Ki fogja ezt megállapítani?*” S így válaszolta meg saját kérdését: „*Én látok sok honfiút, aki rögtön fel tudja venni a világfájdalmas ábrázatot és örökké a hazaszeretettel van elfoglalva. Ezek tipikus honfiúk, de nem ez az igazi nemzeti. Van egy más dolgozó polgár, aki valahol a műhelyében szorgalmasan dolgozik, gyermekeket nevel az országnak, katonákat ad a honvédségnek, ez az igazi polgár, igazi hazafi. Úgy látom azonban, hogy ez olyan másodrangú hazafinak számít a mai atmoszférában. Ezekkel a fogalmakkal nagyon óvatosoknak kell lennünk, mert senki sem mondja meg és nem magyarázza meg, hogy ezeknek a fogalmaknak melyek a demarkacionális (sic!) vonalai.*”

* * *

Magyarország 1920 utáni gazdasági nehézségei és társadalmi problémái tehát — amint azt a tételes áttekintés során tett **kiemelt utalások** egyértelműen bizonyítják — jelentős részben ugyan, de *csak részben tekinthetők a trianoni béke következményének*. Egyrészt az évszázados magyar gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés sajátosságaiban gyökereztek, s kialakulásukban vagy felerősödésükben a — Magyarország részvételével kezdeményezett — vesztes háború, továbbá annak eredményeként az Osztrák Magyar monarchia felbomlása is fontos, esetenként a trianoni békénél hangsúlyosabb szerepet játszott. Azok a politikusok tehát, akik kizárólag a területi revíziótól várták valamennyi gond megoldását, hibásan gondolkodtak a nemzet jövőjéről, s — kiváltképp, ha a nemzetközi realitásokat sem mérlegelték — inkább akadályozták, mint segítették az ország gondjainak megoldását. Elsősorban azért, mert elterelték a figyelmet számos egyéb — csak más eszközökkel megoldható — problémáról, s ezzel az ország megújulásának gátjaivá váltak.

A mai és jövő generációk számára is fontos tanulság: ha bajaink okát mindig másokban — külső tényezőkben, idegen hatalmak és belső ellenségek ármánykodásában — keressük, lemondunk annak lehetőségéről, hogy felismerjük saját gyengeségeinket, hibáinkat — és megszabaduljunk tőlük. Ami pedig nélkülözhetetlen feltétele a társadalom egészséges fejlődésének, működésének, másként fogalmazva: a nemzet megerősödésének.

A folyamatok ilyen módon történő végiggondolás is meggyőzően igazolhatja diákjaink előtt, hogy egyetlen elem kiemelése egy bonyolult szituációból, vagy jelentőségének túlhangsúlyozása — legyen az bármilyen fontos —, esetleg mások elhallgatása vagy nem súlyuknak megfelelő tárgyalása azzal a veszéllyel járhat, hogy téves következtetésekre jutunk az okokat és következményeket illetően is. Ez pedig hibás döntéseket eredményezhet. Az egyoldalú érzelmi megközelítés éppen azért veszélyes, mert ilyen csapdahelyzeteket teremthet.

A történelemtanítás célja ezért nem lehet csak, sőt elsősorban sem az érzelmi nevelés — szolgáljon az bármily nemes célt. Sokkal inkább a mindenkori valóság *valamennyi* fontos elemének, illetve a *köztük lévő összefüggések*, ok-okozati viszonyok *sokoldalú és pontos* ismeretéhez, reális és árnyalt értékeléséhez szükséges készségek, módszertani ismeretek elsajátíttatása. Az ily módon felvértezett ember lehet képes megfelelően értelmezni és értékelni saját korának problémáit, és reális válaszokat adni az általa felvetett kérdésekre. Közember a maga hétköznapijaiban és az egész ország/nemzet sorsát befolyásoló döntésekre felhatalmazott politikus egyaránt. Éppen ezért csak az ilyen történelemtanítás az „*amely az emberért van, és az emberről szól*”. *Valamennyi* emberért van, és *valamennyi* emberről szól.

Ezért példaképként nem egyes embereket és azok politikai nézeteit, konkrét megnyilvánulásait, illetve eszméket, régi korok problémáira adott konkrét megoldási módozatokat kell példaként állítani. Azok a személyek, eszmék és a hatásukra született döntések a maitól alapvetően eltérő kérdésekre adtak válaszokat, a maitól gyökeresen különböző feltételek között. Így nem ad(hat)nak releváns választ napjaink kérdéseire, tehát közvetlenül nem alkalmazhatók jelen gondjaink megoldásához. Minden korban, így a két világháború közötti Magyarországon is voltak azonban olyan személyiségek, akik a maguk területén — gazdaságban, kultúrában és politikában — szakmai felkészültségükre alapozva, érzékenyen észlelték a társadalom, ha úgy tetszik, a nemzet nehézségeit, s azok okainak sokoldalú és alapos elemzése, az alternatívák, a külső és belső feltételek körültekintő mérlegelése révén hoztak felelős, azaz reális döntéseket. Nem hagyva, hogy valóságérzéküket érzelmek, ideologikus előítéletek homályosítsák el — jöllehet, ezektől nagyon kevesen tudják függetleníteni magukat. Ha példaképeket keresünk, őket érdemes választani. De nem személyüket, szövegeiket, hanem azt a szemléletet, mentalitást, mellyel teendőiket kezelték, s azt a módszert, ahogy feladataikat megoldották. Ha így teszünk, egy-egy korszak és szereplői, azok tettei nem — gyakran csalóka, félrevezető — példaképek lesznek, hanem az építkezést segítő pozitív, és okulásul szolgáló negatív tanulságokhoz juttatnak bennünket.

* * *

A fentiek elolvasása után a középiskolai történelemtanárokban bizonyára komoly kételyek fogalmazódnak meg — a tartalmi elemektől most eltekintve — két vonatkozásban is. Egyrészt a tekintetben, hogy mindez megvalósítható-e 17–18 éves fiatalokkal. Olyanokkal, akik ilyen kérdések megoldásához szükséges tárgyi és módszertani ismeretekkel, illetve készségekkel nem rendelkeznek. De nem is az a cél, hogy konkrét történeti problémákat szakember módjára megoldjanak, hanem az, hogy az ehhez szükséges tárgyi ismeretek — tanterv által elvárt — minimumát elsajátítsák, s még inkább az, hogy megismerjék és gyakorolják az ehhez szükséges módszereket. Annak érdekében, hogy a kellő mennyiségű tudás birtokában majd a képesek legyenek az önálló problémamegoldásra e téren is.

Másrészt nyilvánvaló: a szűkös órakeretek nem teszik lehetővé, hogy az egész anyagot ilyen módon tárgyalják. Ám azzal is sokat tehetünk célunk elérése érdekében, ha egy-egy frekvenciált témát, vagy egy-egy lecke kisebb, de fontos részkérdéseit dolgozzuk fel e megoldással. Azt is joggal vethetik fel, hogy olyan szempontokat, illetve igényeket is megfogalmaztunk, melyek érvényesítéséhez a történeti kutatás is csak részben vagy egyáltalán nem adott elegendő muníciót. (Ilyennek tekinthetjük pl. a mentalitástörténetet.) Nem is e hiányok pótlását várjuk (el) a középiskolai történelemtanároktól. Csupán töprengésre, a felvetett kérdések továbbgondolására kívántuk készíteni őket. Azzal a nem titkolt szándékkal is, hogy oktatási tapasztalataik alapján megfogalmazott kérdéseikkel, dilemmáikkal — mi több, elvárásaikkal — a hivatásos kutatókat is inspirálják e problémák még elmélyültebb, újabb szempontok bevonásával történő kutatására.

Nem receptet kívántunk tehát adni, hanem töprengésre, az ismert események és folyamatok újra és újra, újabb és újabb szempontok alapján történő végiggondolására készíteni. S mindezek alapján a vitára, ami nélkülözhetetlen feltétele a tisztánlátásnak, s a tudományos haladásnak. Ez utóbbi pedig annak, hogy sikeresen emeljük az oktatás — és a nevelés — színvonalát.

* * *

E gondolatmenet alapján végkövetkeztetésünk az lehet, hogy a társadalom életének valamennyi területével kapcsolatban kell ismereteket közvetítenünk. De nem követendő mintaként, szereplőit pedig önkényesen kiválasztott példaképként állítva gyermekeink elé, hanem tanulságaira kell ráébredtetnünk őket. S ennek érdekében nemcsak tényismeretet kell adnunk és elvárunk, hanem olyan történeti szituációkat — mondhatjuk: dilemmákat — is meg kell ismertetnünk tanítványainkkal, melyekben a kor emberének el kellett tudnia igazodni, illetve melyeket meg kellett oldania. S mindenekelőtt a legfontosabbat, azokat a szempontokat, módszereket, melyek segítségével a történeti probléma feldolgozható. A források és a figyelembe vehető/veendő tények kiválasztásának módját, a köztük lévő ok-okozati összefüggések feltárásának módszertani eszköztárát. Az alternatívák megismerésének szükségességét és hasznát, és annak mérlegelését, hogy milyen tényezők motiválták a kortársakat — nemcsak politikusokat, hanem a kor különböző társadalmi helyzetű embereit is — döntéseik kialakításában, s mi lett a döntések következménye; milyen hatást gyakoroltak azok saját, vagy éppen az egész ország sorsának alakulására. S, ha a kérdéskörrel kapcsolatos aktuális vitákra, azok jelenben gyökerező — gazdasági, politikai, vallási, kulturális — okaira is

kitérve, rá tudjuk döbenteni őket, hogy mindezeket önállóan tudják alkalmazni saját hétköznapjaikban, bizonyára egyre kevésbé fogják hangoztatni a kételkedő kérdést: „*Mi értelme van történelmet tanulni?*”